**Красмик Юлии Николаевнаның «8D03107-Психология» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған «Жарыстарға дайындық кезеңіндегі спортшылардың мотивациясының ерекшеліктері олардың тұлғалық өзін-өзі жүзеге асыруының көрінісі ретінде» атты диссертациясына**

# АҢДАТПА


**Зерттеудің мақсаты:** спортшылардың мотивациялық жүйесінің ерекшеліктерін жарыстарға дайындық кезінде олардың тұлғалық өзін-өзі тануының көрінісі ретінде анықтау және зерттеу.

**Зерттеудің міндеттері:**

1. Спорттағы мотивацияны зерттеу мәселесіне теориялық-әдістемелік талдау жасау.
2. Спорттық іс-әрекеттегі мотивация туралы заманауи идеяларды сипаттау және спортшылардың жеке өзін-өзі жүзеге асыруы туралы заманауи зерттеулерді қорытындылау.
3. Спортшылардың жарысқа дайындық кезеңінің ерекшеліктерін ашу.
4. Спортшылардың жарыстарға дайындық кезеңінде олардың тұлғалық өзін-өзі жүзеге асыруының көрінісі ретіндегі мотивация ерекшеліктеріне диссертациялық зерттеуді ұйымдастыруды сипаттау.
5. Эмпирикалық зерттеулер жүргізу және алынған нәтижелерді сандық және сапалық өңдеуін жүзеге асыру.
6. Спортшылардың жарыстарға дайындық кезеңінде олардың тұлғалық өзін-өзі жүзеге асыруының көрінісі ретіндегі мотивациясын зерттеу моделін құру және спортшылардың жарыстарға неғұрлым тиімді дайындалуы үшін тәжірибеге бағытталған ұсыныстар әзірлеу.

**Зерттеудің негізгі болжамы**: спортшылардың тұлғалық өзін-өзі жүзеге асыруының болжаушылары ретінде спортшылар мотивациясының сипаттамалары спортшының спорттық шеберлік деңгейіне, жынысына және категориясына байланысты жеке мотивтердің, өмірге төзімділіктің белгілі бір иерархиясында жүзеге асырылады және арнайы көрінеді деп болжанады.

Зерттеудің негізгі болжамы бірнеше **жеке болжамдармен** нақтыланған:

1. Спорттық белсенділік мотивацияның жоғары деңгейін сақтауда, шеберлік пен тұлғалық қанағаттануда, кәсіби және әлеуметтік өзін-өзі жүзеге асыруда көрінеді.
2. Мотивациялық құрылымдардың ерекшеліктері, өміршеңдік және тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыру компоненттері әртүрлі категориялардағы спортшыларда: кәсіпқой спортшыларда, әуесқой спортшыларда және паралимпиадалық спортшыларда ерекшеленеді.
3. Спорттық іс-әрекет мотивтері және тұлғалық өзін-өзі жүзеге асыруға деген көзқарасы жынысына және спорттық біліктілік деңгейіне байланысты өзгереді.

Спорттық іс-әрекет мотивациясында спорттағы тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруының өсуіне ықпал ететін мотивтердің бірнеше түрін бөлуге болады.

**Зерттеудің теориялық-әдіснамалық негізін** жүйелілік, даму және детерминизмнің әдіснамалық принциптері құрады. Диссертациялық зерттеу келесі тұжырымдамалық идеялар мен тәсілдерді жүзеге асырады:

- Мотивацияны сыртқы және ішкі мотивацияның континуумы ретінде қарастыратын Э.Десси мен Р. Райның өзін-өзі анықтау теориясы.

- Мотивтердің кәсіби бейімделудегі үлесі және тұлға социогені (В.А. Гордашников, А.Я. Осин, А.М. Тургымбаева, А.А. Касымжанова, Г.Ж. Лекерова, А.С. Мамбеталина).

- Өміршеңдік туралы ұғымдар мотивациялық жеңу ретінде (Е.В.Никитина, О.С. Сангилбаев, З.Б. Мадалиева, психологиялық медиатор ретінде (С.И. Кудинов, С.С. Кудинов, H.Sulistianta, F.A.Nanda), как о ресурсе саморегуляции (И.О. Логинова, М.С.Севостьянова, Т.А), өзін-өзі реттеу ресурсы ретінде (И.О. Логинова, М.С.Севостьянова, Т.А. Морозова, И.С. Сарыбаева) спорттық қызметте өзін-өзі жүзеге асыру үшін спортшының әлеуетін сақтауды қамтамасыз етеді.

- Үш ішкі құрылымды қамтитын Д. Леонтьевтің тұлғалық әлеуетінің моделі: өзін-өзі анықтау әлеуеті (қажеттілікті таңдау), жетістік әлеуеті (мотивация) және табандылық әлеуеті (төзімділік).

- Өзін-өзі жүзеге асыруды спортшының нәтижелерге қол жеткізудегі жеке әлеуетін іске асырудың көп қырлы процесі ретінде зерттеу тәсілдері (В.Билохур, T.G. Calvo, R. Campbell, M.V. Gavrilik, О. Кокун, G.J. Ma, А.А.Сергеева, Л.Г. Уляева), ол екі аспектіні қамтиды: мақсат – спорттық біліктілік алу, жарыстарда жеңіске жету (И.В. Павлова, А.В. Василик, А.Б. Колосов, И.О. Логинова, М.С.Севостьянова, Л.Г. Уляева), ол екі аспектіні қамтиды: объективті-спорттық біліктілік алу, жарыстардағы жеңіс (О.Кокун, И.В. Толкунова, Е.С. Бирук, Л.Г. Уляева) және субъективті - спорттағы өзін-өзі жүзеге асыруға қанағаттану, өзін-өзі жүзеге асыру жолында кедергілердің болуы (О.Кокун, И.В. Толкунова, Е.С. Бирук, Л.Г. Уляева).

- - тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруына жүйелі көзқарас Л.А. Коростылева, С.И. Кудинов, П.П. Ермин.

- Спорт психологиясы, спортшылардың мотивациясы және өміршеңдік саласындағы заманауи зерттеулер А.М. Ким, Н.Н. Хон және Л.Н. Рогалева, сондай-ақ Г.С. Абдирайымовой, Г.О. Насимова, А.С. Самекин.

**Зерттеу әдістері** әдіснамасы, пәні, гипотеза және зерттеу мақсаттары негізінде таңдалды:

1. Теориялық әдістер: зерттелетін мәселе бойынша әлеуметтік-психологиялық және ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдау; зерттеу қорытындылары мен нәтижелерінің теориялық қорытындысы.

2. Эмпирикалық әдістер: спортшылардың жеке басын психологиялық-педагогикалық зерттеу (байқау, әңгімелесу); контент-талдау; жарыстарға дайындық кезінде спортшылардың мотивациялық жүйесінің ерекшеліктерін олардың жеке өзін-өзі жүзеге асыруының көрінісі ретінде зерттеуге арналған диагностикалық әдістемелер кешені: В.И. Тропниковтың спорттық іс-әрекетінің мотивтерін зерттеу әдістемесі; Е.А. Калининнің «Спорттық іс-әрекеттің

мотивтері» (CIM) сауалнамасы; С. Маддидың өміршеңдік сынағы, Д.А. Леонтьев пен Е.И. Рассказованың бейімдеуі; С.И. Кудиноваңың тұлғалық өзін-өзі жүзеге асырудың көп өлшемді сауалнамасы.

3. Анықтаушы эксперимент.

4. Эмпирикалық зерттеу жоспарына сәйкес деректерді талдаудың негізгі әдісі ретінде салыстырмалы талдау (Манн-Уитни У-тест, Крускал-Уоллис Н-тест) таңдалды. Өзін-өзі жүзеге асыру қондырғылары мен мотивтердің жекелеген түрлері арасындағы байланысты зерттеу үшін корреляциялық талдау, CHAID талдауы және құрылымдық теңдеулермен модельдеу қолданылды. Деректерді есептеу және өңдеу SPSS бағдарламаларының 26.0 нұсқасы көмегімен, сондай-ақ Excel 2013 бағдарламалары жүзеге асырылды.

**Зерттеудің эксперименттік базасы және сыналушылар сипаттамасы.**

Зерттеу Алматы қаласының спорт академиясы, Қазақстан армрестлинг Федерациясы, ҚР ауыр атлетика федерациясы, APF пауэрлифтинг Федерациясы, Көкшетау, Шымкент, Тараз қалаларының параолимпиадалық спорт түрлері федерациясы және «Мерген» мүмкіндігі шектеулі жандарға арналған спорт клубы базасында жүргізілді.

Зерттеуге 180 спортшы қатысты: 60 кәсіби спортшы, 60 әуесқой спортшы және 60 параолимпиадалық спортшы.

Гендерлік құрамы біркелкі - 96 ер адам және 84 әйел. Ерлердің орташа жасы 26,5 жас, әйелдердің орташа жасы 25,9 жас.

**Нәтижелердің ғылыми жаңалығы** мынада:

Спорттық мотивация мәселесіне жарыстарға дайындық кезінде жеке өзін-өзі жүзеге асырудың көрінісі ретінде теориялық-әдіснамалық тәсілдер *әзірленді және негізделді*.

Спорттық қызметтегі категориялық аспектідегі мотивация туралы заманауи ұғымдар *талданды және сипатталды.*

Спорттық іс-әрекеттегі тұлғалық өзін-өзі танудың заманауи зерттеулері *жинақталып, талданды*.

Жарысқа дайындық кезеңінің ерекшеліктеріне *сипаттама берілген*.

Мотивацияны диссертациялық зерттеуді ұйымдастырудың әдіснамалық мүмкіндіктері жарыстарға дайындық кезеңінде тұлғалық өзін-өзі жүзеге асырудың көрінісі ретінде (зерттеу дизайны, аспаптардың ішкі үйлесімділігін тексеру) *ұсынылған және негізделген.*

Эмпирикалық және сандық (алғаш рет CHAID талдауы және құрылымдық теңдеулермен модельдеу қолданылды) деректерді сапалы *өңдеу жүргізілді.*

Зерттелетін үш топта спорттық мотивтер мен жеке өзін-өзі жүзеге асыру көзқарастарында жынысы мен спорттық біліктілік деңгейіне байланысты айырмашылықтардың бар екендігі *дәлелденді.*

Жарыстарға дайындық кезінде тұлғалық өзін-өзі танудың көрінісі ретінде спорттық мотивацияны зерттеу моделі *жасалды және тұжырымдалды.*

**Жұмыстың теориялық маңыздылығы:**

Спорттық мотивацияны және тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыру құбылысын зерттейтін қазіргі психологияның негізгі бағыттары *сипатталған*.

Жарыстарға дайындық кезіндегі спорттық іс-әрекеттің мотивациясының генезисі мен психологиялық ерекшеліктерін зерттейтін жалпы ғылыми тәсілдер; спортшылардың мотивациясының психологиялық мазмұны мен құрылымы *қарастырылады*.

Жүйелік талдаудың теориялық, эмпирикалық және практикалық деңгейлерін біріктіретін спорттық іс-әрекеттегі тұлғалық өзін-өзі жүзеге асырудың тұжырымдамалық негіздері *зерттелді*.

**Жұмыстың практикалық маңыздылығы** мыналармен расталады: психодиагностикалық әдістер кешенін спортшылардың тұлғалық өзін-өзі жүзеге асырудың тиімділігімен байланысты мотивациясының ерекшеліктерін анықтау үшін қолдануға болады, оны спорт психологтары мен жаттықтырушылары талап ете алады.

Спорттық біліктілігі әртүрлі деңгейдегі спортшыларда мотивация мен өзін-өзі жүзеге асыру стратегияларының, өзін-өзі жүзеге асырудағы кедергілердің *эмпирикалық анықталған* маңызды ерекшеліктері жарыстарға дайындық кезеңінде психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді жоспарлау және ұйымдастыру кезінде ескерілуі мүмкін.

Спорттық іс-әрекеттің мотивациясын зерттеудің сыналған моделін байланыста спорттық психология саласындағы әрі қарайғы зерттеулерді қолдануға және нақты спорт түрлеріне бейімделуге ұсынуға болады.

Бұдан басқа, зерттеу нәтижелері қазақстандық спорт психологиясын одан әрі дамыту үшін ерекше құндылыққа ие бола отырып, республикада одан әрі зерттеулерді жандандыру үшін ынталандыру бола алады. Зерттеу барысында анықталған спортшылардың мотивациясы мен жеке өзін-өзі жүзеге асыру ерекшеліктері «Спорт психологиясы» пәні бойынша бағдарлама жасау кезінде ескерілуі мүмкін.

**Қорғауға шығарылатын негізгі ережелер:**

1. Мотивацияның теориялық және әдіснамалық ерекшеліктері - бұл спорттық іс-әрекеттің негізі және спортшының психологиялық дайындығының жетекші құрамдас бөлігі, спортшының жарыстарға психологиялық-педагогикалық дайындығының, жеке өзін-өзі жүзеге асырудың және жоғары спорттық нәтижелерге қол жеткізудің маңызды шарты.

2. Мотивация жүйесінің ерекшеліктерінің теориялық моделі спортшылардың тұлғалық өзін-өзі жүзеге асыруының көрінісі ретінде өзара байланысты компоненттердің динамикалық жүйесі болып табылады: мотивациялық, реттеуші және тұлғалық.

3. Спорттық біліктілігі әртүрлі деңгейдегі спортшылар спорттық мотивацияда, төзімділікте және өзін-өзі жүзеге асыруда белгілі бір ерекшеліктерге ие:

4. Спортшылардың өзін-өзі сезінуіне және белгілі бір спорттық біліктілік деңгейіне жетуіне қарай өміршеңдік өзгереді.

5. Үш топтағы өзін-өзі жүзеге асырудың жалпы деңгейі орташа деңгейге сәйкес келеді, бірақ спорттағы кәсіби өзін-өзі жүзеге асыру өте төмен және

спортшылар өзін-өзі жүзеге асырудың жаңа стратегияларын әзірлеуді қажет етеді.

6. Спорттық мотивация, өміршеңдік және өзін-өзі жүзеге асыру көрсеткіштерінің бірнеше ішкі және интеркомпоненттік қатынастары жекелеген жиі мотивтер, көзқарастар мен өзін-өзі жүзеге асыру түрлері спорттық іс-әрекеттің жетекші мотивтерінің болжаушысы болып табылатындығын көрсетеді, бұл спорттық нәтижелерді тұлғалық өзін-өзі жүзеге асырудың көрсеткіші ретінде арттыру мақсатында жарыстарға дайындық кезінде мотивацияны қалыптастыру мен қолдаудың ғылыми стратегиясын негіздеуге мүмкіндік береді.

**Докторанттың әр жарияланымды дайындауға қосқан үлесінің сипаттамасы.**

Зерттеудің негізгі нәтижелері ғылыми қоғамдастықтың назарына автордың халықаралық және аймақтық ғылыми конференциялардағы баяндамалары ұсынылды, онда олар оң баға алды. Зерттеу тақырыбы бойынша 21 мақала жарияланды, оның ішінде Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Білім және ғылым саласындағы сапаны қамтамасыз ету Комитеті ұсынған журналдарда - 6; халықаралық ғылыми-практикалық конференциялар жинақтарында - 12; Web of Science ғылыми журналдарының халықаралық базасына кіретін шетелдік журналдарда - 1; ғылыми журналдарының халықаралық базасына кіретін шетелдік басылымда: Scopus-1:

**Ғылымның даму бағыттарына немесе мемлекеттік бағдарламаларға сәйкестігі.**

Диссертация Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы қаулысымен бекітілген «Қазақстан Республикасының Білім және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» сияқты ғылымды дамытудың басым бағыттарына сәйкес келеді; Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 15 ақпандағы Жарлығымен бекітілген «Жаңа адами капитал» бойынша Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспары; Бұқаралық спортты одан әрі дамытуды көздейтін «Дене шынықтыру және спорт туралы» Қазақстан Республикасының Заңы; Қазақстан Республикасының дене шынықтыру мен спортты дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамалары; Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2024 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына жолдауына сәйкес келеді.